

*Isimylejes
Dostojevskis*

ALEX CHRISTOFI

TURINYS

Svarbiausios datos	vii
Autoriaus pastaba	ix
Prologas: Gyvenimas yra dovana (1849)	1
1 Baltosios naktys (1821–45)	5
2 Būreliai būreliuose (1846–49)	25
3 Mirusiųjų namai (1850–54)	41
4 Velnio smėliadėžė (1854–59)	60
5 Jaunoji Rusija (1860–62)	78
6 Polina (1863)	93
7 Epochos pabaiga (1864–66)	108
8 Lošėjas (1866–67)	125
9 Idiotas (1867)	140
10 Mirtis rusui (1868–71)	157
11 Piliėtis (1872–77)	173
12 Pranašas (1878–81)	193
Epilogas	211
Pastabos	219
Padėkos	237
Rodyklė	239

SVARBIAUSIOS DATOS

Datos šioje knygoje rašomos vadovaujantis „senojo stiliaus“ Julijaus kalendoriumi, kuris nuo „naujojo stiliaus“ Grigaliaus, tuo metu naudoto Vakarų Europoje, atsilieka 12 dienų. Greta laiškų, siųstų iš Europos, skliausteliuose nurodau datą pagal Grigaliaus kalendorių.

- 1821 m. spalio 30 d.** Maskvoje gimsta Fiodoras Michailovičius Dostojevskis.¹
- 1837 m. vasario 27 d.** miršta Fiodoro motina Marija Fiodorovna Dostojevskaja (mergautinė pavardė — Nečiajeva).
- 1838 m. sausio 16 d.** įstoja į Karo inžinerijos akademiją.
- 1839 m. birželio 6 d.** miršta Fiodoro tėvas Michailas Andrejevičius Dostojevskis.
- 1844 m. spalį** meta Karo inžinerijos akademiją.
- 1846 m. sausio 15 d.** Nikolajaus Aleksejevičiaus Nekrasovo „Peterburgo rinkinyje“ (*Peterburgskij sbornik*) išspausdinami „Vargo žmonės“.
- 1846 m. vasario 1 d.** *Otečestvennye zapiski* paskelbia „Antrininką“.
- 1849 m. balandžio 23 d.** sulaikomas ir apkaltinamas valstybės išdavyste.
- 1849 m. gruodžio 22 d.** per plauką išvengia mirties bausmės.
- 1854 m. vasario 15 d.** paleidžiamas iš kalėjimo Omske.
- 1857 m. vasario 6 d.** Sibire, Kuznecke, veda Mariją Dmitrijevną Isajevą.
- 1859 m. gruodį** persikrausto į Sankt Peterburgą.
- 1860 m. sausį** pasirodo pirmasis žurnalo *Vremja*, kurį Fiodoras leidžia kartu su broliu Michailu Michailovičiumi, numeris.
- 1860–1862 m.** *Russkij mir* ir *Vremja* skelbiami „Užrašai iš mirusiųjų namų“.

- 1861 m.** *Vremja* publikuojami „Pažemintieji ir nukriaustieji“.
- 1863 m. gegužės 24 d.** valstybės cenzoriai uždraudžia *Vremja*.
- 1863 m. rugpjūtį–spalį** kartu su Apolinarija (Polina) Prokofjevna Suslova keliauja po Europą.
- 1864 m. sausio 24 d.** gauna leidimą leisti savo žurnalą *Épocha*.
- 1864 m.** *Épochoje* spausdinami „Užrašai iš pogrindžio“.
- 1864 m. balandžio 15 d.** Maskvoje miršta Marija.
- 1864 m. liepos 10 d.** Pavlovske miršta Michailas.
- 1865 m. pavasarį** bankrutuoja *Épocha*.
- 1866 m.** *Russkij vestnik* dalimis spausdinamas „Nusikaltimas ir bausmė“.
- 1866 m. spalio 4 d.** Ana Grigorjevna Snitkina pradeda dirbti Dostojevskio stenografiste.
- 1867 m. vasario 15 d.** veda Aną.
- 1867 m. balandžio 14 d.** bėgdamas nuo kreditorių išvyksta į Europą.
- 1868 m.** *Russkij vestnik* dalimis skelbiamas „Idiotas“.
- 1871 m. liepos 8 d.** grįžta į Sankt Peterburgą.
- 1871–1872 m.** *Russkij vestnik* dalimis spausdinami „Demonai“.
- 1873 m.** Dostojevskio redaguojamame žurnale *Graždanin* paskelbiamos pirmos „Rašytojo dienoraščio“ dalys.
- 1875 m.** *Otečestvennye zapiski* dalimis spausdinamas „Jaunuolis“.
- 1876 m.** „Rašytojo dienoraštis“ pasirodo kaip atskiras leidinys.
- 1879–1880 m.** *Russkij vestnik* dalimis skelbiami „Broliai Karamazovai“.
- 1880 m. birželio 8 d.** Maskvoje, atidengiant Puškino skulptūrą, skaito atminimo kalbą.
- 1881 m. sausio 28 d.** miršta nuo emfizemos.
- 1881 m. vasario 1 d.** palaidojamas Sankt Peterburge.

AUTORIAUS PASTABA*

Kurių galų imtis rašyti knygą apie Dostojevskį? Daugumoje portretų jis panašus į irzlų šventąjį Mikalojų (beje, vieną Kalėdų naktį jis yra praleidęs keliaudamas po Rusiją nedengtomis rogėmis). Jis buvo toks priešgyna, kad tiek liberalios kairės, tiek reakcingos dešinės atstovai amžinai tikėjo, jog jis dirba priešams. Skirtingai nei daugelis šiandieninių skaitytojų, buvo didžiai atsidavęs stačiatikis, nors ir pagarsėjęs iškalbingomis dvasinėmis abejonėmis. Žinau, kad kai kuriems žmonėms imponuoja keturių garsiausių jo romanų apimtis; kiti gal ir sutinka, kad jis buvo didis filosofas, tačiau neturi kantrybės įsakmiam jo stiliui su visais jam būdingais pasikartojimais ir nukrypimais. Baigdamas rašyti pirmąjį iš keturių didžiųjų savo romanų, jis pats pripažino: „Jau dvidešimtį metų skaudžiai suvokiu, kad *daugžodžiavimas* yra mano literatūrinė yda, bet, regis, niekaip negebu jos nusikratyti.“² Apskritai jis galėdavo būti nepakenčiamas, ir vis dėlto man atrodo, kad daugelis jo idėjų ir šiandien lieka trikdamai aktuales: suvokimas, kad savarankiškumas ir orumas mums yra brangesni už racionalų, ekonominius skaičiavimus grįstą savanaudiškumą; kad daugiau žmonių pražudo blogos idėjos, o ne nuoširdūs jausmai; ir kad visuomenė, neturinti didžiojo pasakojimo, nėra apsaugota nuo

* Neišsiplėsiu: kaip sako Dostojevskis, „Kas gi nežino autorių pratarinių?“ („Demonai“, p. 398).

politinio ekstremizmo. Jis labai stengėsi suprasti įpykusius jaunos vyrus, kurie jo gyvenamu laikotarpiu kėsinosi sugriauti Rusiją ir likusią Europą — galbūt prisimindamas, kaip jautėsi būdamas vienu iš jų. Dostojevskis, itin moralus rašytojas, atsisakė užmerkti akis prieš kančią, kurią regėjo tarp to meto vergų (kokie iš esmės buvo baudžiauninkai), atstumtųjų, prostitučių, pažemintųjų, ligonių ir nutildytųjų. Jis buvo ryžtingai nusiteikęs pažadinti engiamuosius ir suteikti jiems balsą. Taigi, nors papasakosiu apie Dostojevskį visų pirma kaip mylimąjį ir vyrą, kartu aprašysiu ir platesnę, visa apimančią meilę, kuri, jo manymu, buvo vienintelis galimas atsakas į šio pasaulio kančias.

Neskaitant kūrybos, palyginti su kitų istorijoje žinomų romanistų, Dostojevskio gyvenimas išsiskyrė įvykių gausa. Jis buvo priklausomas nuo azartinių lošimų epileptikas, nuolat stovintis ties finansinio ir fizinio žlugimo riba. Jaunystėje teistas kaip socialistas revoliucionierius ir vos išvengęs mirties bausmės, gyvenimo pabaigoje kviečiamas pietauti su caro šeima ir šlovinamas kaip tautos pranašas. Skirtingais laikotarpiais spėjęs pabūti ir inžinieriumi, ir kariu, ir poetu. Patyręs nepaprastai audringą meilės gyvenimą. Neperdėtume jį pavadindami pėdų fetišistu (nors Rusija ir pasižymi senomis simbolinio pėdų bučiavimo tradicijomis). Antrajai žmonai pasipiršo tokiu santūriai droviu būdu, kad sunkiai atsispirtum norui jį apkabinti. Deja, daugelis jam artimiausių žmonių, pradedant draugais bei mylimaisiais ir baigiant šeimos nariais, mirė gerokai per jauni.

Dostojevskio autobiografija būtų buvusi nepaprastai įdomi, ir jis ketino tokią parašyti. 1877 m. Kalėdų išvakarėse, minėdamas dvidešimt aštuntąsias kelionės į Sibirą metines, Dostojevskis surašė keturių punktų „atmintinę likusiam gyvenimui“, likusius metus suskirstydamas į keturis projektus, iš kurių trečiasis — atsiminimų rašymas. Jis paskaičiavo, kad tam prireiks bent dešimties metų, „o man jau penkiasdešimt šešeri“³. Aiman, šioje srityje jo pesimizmas buvo pagrįstas, ir jis mirė nė nepradėjęs rašyti atsiminimų. Tačiau autobiografijos šešėlio jo raštuose esama, ir jau pirmasis Dostojevskio biografas at-

kreipia dėmesį į „po jo romanus pasklidusių subjektyvių pasažų“ biografinę vertę.⁴

Be abejo, geriausiuose kūriniuose jis sėmėsi iš savo gyvenimo patirties, kad ir kas tai būtų: ar istorija apie kvazimistinę epilepsijos priepuolio patirtį „Idiote“, ar pasakojimas apie sunkiuosius darbus Sibiro kalėjime „Užrašuose iš mirusiųjų namų“. Tad ši knyga nuotaikingai leidžiasi į akademinis paklydimus nutylėdama autobiografinės Dostojevskio grožinės literatūros sąsajas su fantastišku jo gyvenimu ir nesitikėdama sukurti rekonstruotų atsiminimų efekto. (*Reikalas tas, kad tai ne apsakymas ir ne užrašai.*)⁵ Iš tikrųjų nesu akademikas, ir jei ieškote biografijos, kuri niekada neperžengia šios ribos, nemažai tokių yra jau išleista, ką jau kalbėti apie įstabią penkių tomų Josepho Franko intelektualinę biografiją, leistą 1976–2002 m. Kitame šio spektro gale — romanistai, tokie kaip Leonidas Cypkinas ir J. M. Coetzee, parašę romanus, kuriuose pagauliai įsivaizduojamas rašytojo vidinis gyvenimas. Mano siekis — patyrinti, ar įmanoma sintezė: sykiu ir romanistinis, ir gyvenimui ištikimas pasakojimas, apibūdinantis Dostojevskį jo paties žodžiais, — nes visapusišku Dostojevskio projektu buvo siekiama suprasti žmogaus mąstymą — tuos kartais siutinančius savęs teisinimo ir apgaudinėjimo būdus, — ir sąžiningai pavaižduoti jį, kad kiti galėtų geriau pažinti save.

Kad būtų aišku, kur pasitelkiu meninę laisvę, nusistačiau kelias pagrindines taisykles. Visa, kas sudėta į kabutes, yra tiesioginės citatos, kurias pateikė Dostojevskis ar koks nors jo amžininkas ir kurių šaltiniai nurodomi pastabose. Kartu ir pagrindinis pasakojimas yra grįstas amžininkų pasakojimais bei patikimų tyrėjų darbais ir itin daug remiasi Ana Dostojevskaja, Josephu Franku, Leonidu Grossmanu, Kennethu Lantzu ir Peteriu Sekirinu. Visa, kas parašyta kursyvu, t. y. viskas, kas parašyta intymiu pirmuoju asmeniu ir pateikiama kaip jo mintys, yra paimta iš jo laiškų, užrašų knygelių, publicistikos ar grožinės literatūros. *Tai jis kalba pats sau, tai tarytum kreipiasi į nematomą skaitytoją, į kažkokį teisėją. Bet juk gyvenime visada šitaip ir būna.*⁶

Grožinėje literatūroje rašytojai dažnai atsieja atsiminimus nuo konteksto, kad galėtų panaudoti juos kaip savo naujo kuriamo pasaulio statybinius blokus. Tai — tam tikra tyčinė šaltinių amnezija. Atidžiai nagrinėjant tai, kas jau žinoma apie Dostojevskio gyvenimą, įmanu naujaip paaiškinti daugybę prisiminimų ir jausminių išpūdžių, kurių gausu jo grožinės literatūros kūrinuose, ir šį tą suprasti apie jo mąstymo įpročius. (*Ištisą naują kelią galima atrasti. Vienais tiktais psichologiniais duomenimis remiantis, galima parodyt, kaip tikruosius pėdsakus pataikyti. „Mes turime, girdi, faktų!“ Bet faktai juk ne viskas dar; bent pusę bylos sudaro tai, kaip su faktais elgtis moki!*)⁷ Ten, kur šį vidinį gyvenimą drįsau susieti su laiko juosta, perfrazavau, sujungiau ir sutrupinau tai, ką rašė Dostojevskis, kad citata atitiktų kontekstą, ir palikau nuorodą į originalą tiems, kuriems tai galėtų būti įdomu. Ten, kur būta skirtingų pasakojimų apie tą patį įvykį, paprastai rinkausi paties Dostojevskio papasakotą versiją, nes savastis tėra pasakojimas, kurį patys sau pasakojame, idant suprastume savo veiksmus, o tai galiausiai ir esu pasiryžęs atrasti.

Tai ir visa pratarmė. Visiškai sutinku, kad ji nereikalinga, bet jeigu jau parašyta, tai tegu ir lieka.

*O dabar pradėsime.*⁸

PROLOGAS:

GYVENIMAS YRA DOVANA

1849

Šiandien, gruodžio 22-ąją, po aštuonių vienutėje praleistų mėnesių, kartu su kitais penkiais buvau nuvestas į Semionovsko aikštę.⁹

Šalia Fiodoro stovėjo jo draugas Sergejus Durovas. Žemėn buvo įkasti trys basliai.

— Mūsų tikrai negali pasiūsti myriop, — sušnabždėjo Fiodoras.¹⁰ Durovas pamojo į netoliese stovinčio vežimo pusę, kuriame, atrodo, gulėjo keli drobule uždengti karstai.

Fiodoras kreipėsi į kitą savo kompanioną Nikolajų Spešnevą.

— Būsime su Kristumi, — prancūziškai sumurmėjo.¹¹ Tačiau Spešnevas tik šyptelėjo ir pirštu parodė į žemę.

— Sauja dulkių, — atsakė jis.

Mums visiems buvo perskaitytas mirties nuosprendis, buvo liepta pabučiuoti kryžiu, virš mūsų galvų buvo sulaužyti kalavijai, ir visi buvome apvilkti baltais marškiniais.¹²

Tris pirmuosius — Petraševskį, Mombelį ir Grigorjevą — nuvedė prie stulpų, pririšo, <...> o ant akių užtraukė baltus gaubtus.¹³ Prie kiekvieno stulpo sustojo po kuopą, kurią sudarė keli kariai. Aš buvau antroje grupėje, ir man buvo likusi ne daugiau nei minutė gyvenimo.¹⁴ Norėjau įsivaizduoti kuo greičiau ir ryškiau, kad kaip gi dabar čia: šiuo metu eg-

zistuoju ir gyvenu, o po trijų minučių būsiu jau nežinia kas, kažkokia būtybė ar kažkoks daiktas.¹⁵ Netoliese stovėjo bažnyčia, ir paaukuotas jos stogas žėrėjo ryškioje saulės šviesoje. Atkakliai žiūrėjau į stogą ir šviesą. Negalėjau nuo jo atsiplešti. Maniau, kad bausmė įvyks dar bent po savaitės; kažkodėl tikėjaisi, kad įprasta formalistika užtruks, tačiau jie greitai sutvarkė mano dokumentus.¹⁶

Penktą ryto miegojau, buvo šalta ir tamsu. Įėjęs gubernatorius švelniai palietė mano petį, ir aš krūptelėjau.

— Kas čia dabar? — paklausiau.

— Bus vykdoma dešimtą valandą, — tarė jis.

Buvau ką tik pabudęs, ir iš pradžių negalėjau tuo patikėti — ėmiau jo klausinėti apie savo dokumentus. Tačiau kai jau tikrai pabudau ir supratau reikalo esmę, nutilau ir lioviausi ginčytis, nes mačiau, kad nėra prasmės. Gubernatorius stebėjo mane. Tesugebėjau ištarti:

— Vis tik sunku taip staiga...

Tos paskutinės trys ar keturios valandos praeina besiruošiant. Susitinki su kunigu, papusryčiauji — kava, mėsa, net truputis vyno. Visą tą laiką kunigas būna šalia ir kalba. Bet vis dėlto namai slenka pro šalį, vežimas visą laiką juda į priekį, — o, tai dar nieko tokio.¹⁷ Bet štai jau ir posūkis į kitą gatvę, o, tai dar nieko tokio, nieko, dar liko ištisa gatvė. Ir tegu sau slenka kažkiek namų, jis ir dabar galvos: „Namų liko dar daug.“ Ir šitaip ligi pat galo, ligi pat aikštės. Pačiomis baisiausiomis žmogaus gyvenimo valandėlėmis <...> jis gali viską užmiršti, bet kokį nors žalią stogą, šmėstelėjusį jam pakeliui, arba kuosą ant kryžiaus — kaip tik įsimena.*

Juk pats baisiausias, pats didžiausias skausmas gal ne žaizdos, o tai, jog tikrai žinai, kad po valandos, paskui po dešimties minučių, paskui po pusės minutės siela iš kūno išlėks, ir jau nebebūsi žmogus, ir kad tai

* „Broliai Karamazovai“, II t., vert. Motiejus Miškinis, p. 412. Stebėtojų minioje stovėjo septyniolikmetis trikampis skrybėle, Aleksandras Jegorovičius Vrangelis, kuriam po penkerių metų Dostojevskis paspaus ranką Velnio smėliadėje vadinamoje vietoje.

jau tikras dalykas; svarbiausia, kad tikras dalykas.¹⁸ Tame ir yra tikroji esmė — jos užtikrintumas. Žmogžudystė po nuosprendžio yra žymiai baisesnė už nusikaltėlio įvykdytą žmogžudystę. Jei tave užpuola naktį, tamsiame miške, iki pat savo mirties akimirkos viliesi, kad išsigelbėsi. Tačiau vykdant egzekuciją ta paskutinioji viltis atimama, ir jos vietoje lieka tik siaubingas tikrumas, kad tau nepavyks išvengti mirties. Tai — pati baisiausia kančia, kokia tik egzistuoja. Mūsų Viešpats Kristus kalbėjo apie šią kančią. Su niekuo nederėtų taip elgtis — su niekuo.

Kunigas, kuris atrodė kaip išmintingas žmogus, liovėsi kalbėti, kai pasiekėme rikiuotės mokymo aikštę, ir tik ištiesė man pabučiuoti mažą sidabrinį kryželį. Mano kojos buvo silpnos ir bejėgės, gerklėje jčiau dusulį. Nors ir nebuvo netekęs nuovokos, mane apėmė tas siaubingas jausmas, kai visiškai neturi jėgų pajudėti. Kunigas prispaudė kryželį man prie lūpų, o aš godžiai jį pabučiavau, tarsi vėliau man tai galėtų būti naudinga. Tą paskutinę minutę prisiminiau savo brolių; tik tada suvokiau, kaip stipriai jį myliu!¹⁹

Galiausiai buvo duotas signalas atsitraukti. Pirištieji prie stulpo buvo sugrąžinti atgalios, ir mums buvo pranešta, kad Jo Imperatoriškoji Didenybė dovanoja mums gyvybes.

Šiandien mano gyvenimas prasideda iš naujo. Gausiu ketverius metus sunkiųjų darbų, o po to tarnausiu eiliniu. Suprantu, kad gyvybė yra visur, gyvybė yra mumyse. Šalia manęs bus žmonių, ir būti tarp žmonių — aš suvokiau, kad tai yra gyvenimo tikslas. Ši mintis įsigavo į mano kūną ir kraują. Taip, tai tiesa! Nukirsdinau savo išdidžią, kūrybingą, dvasingą savastį. Yra daugybė minčių, kurių dar neišrašiau. Jos plėšys mane, tas tiesa! Tačiau turiu širdį, kūną ir kraują, kurie taip pat gali mylėti, kentėti, geisti ir prisiminti, o juk tai ir yra gyvenimas.

Kai atsigręžiu atgal ir pagalvoju, kiek laiko iššvaistyta veltui, kiek laiko prarasta iliuzijose, klaidose, dykinėjime, nežinojime, kaip gyventi, kaip aš nevertindavau laiko, kaip dažnai nusidėdavau prieš save, mano

širdis paplūsta krauju. Gyvenimas yra dovana, gyvenimas yra laimė, kiekviena minutė gali prilygti ištisam amžiui. Jaunystė jaunimui nereikalinga! Dabar aš atgimstu, įgydamas naują formą.

Bet pagaliau pradėjau savo pasakojimą, kažkodėl nuo vidurio. Jeigu jau viską užrašinėji, tai reikia pradėti iš pradžios.²⁰

PIRMAS

BALTOSIOS NAKTYS

1821–1845

*T*iesa, aš galiu tarytum per sapną prisiminti kai ką ir iš anksčiau.²¹
Fiodoras gimė Marinskio neturtingųjų ligoninėje, didelėje valstybinėje Maskvos gydymo įstaigoje, kur jo tėvas dirbo gydytoju. Iš dvasininkų dinastijos kilęs Michailas Andrejevičius Dostojevskis prieš kelerius metus buvo palikęs Ukrainoje gyvenančią savo šeimą ir išvykęs studijuoti medicinos; jis kryptingai dirbo, turėdamas tikslą įsitvirtinti ir sukurti šeimą. Įgijęs karo gydytojo laipsnį, 1819 m. jis vedė pirklio dukterį Mariją Fiodorovną Nečijajevą. Po metų gimė pirmas jų sūnus Michailas, o 1821 m. spalio 30-ąją — antras, Fiodoras Michailovičius Dostojevskis.*

Ši pora iš viso susilaukė septynių vaikų,** kurie augo susigrūdę mažičiame bute ligoninės teritorijoje: Michailas ir Fiodoras — už nedidelės pertvaros; vyriausia jų sesuo Varvara — ant sofos, o mažieji išdėlioti tėvų miegamajame kaip tradicinė kontracepcijos priemonė.

Fiodoras buvo smalsus ir energingas vaikas, nuolat kalbėdavęs su nepažįstamaisiais ir nuklysdavęs tyrinėti pasaulio vien tam, kad jį die-

* Antra rusų vardų dalis — patronimas — nurodo tėvo vardą. Tad visi Michailo berniukai buvo Michailovičiai, o mergaitės — Michailovnos.

** Jų penktas vaikas Vera turėjo seserį dvynę, kuri mirė dar lopšyje.

vinanti mama paimtų jį ant rankų. *Atsimenu didžiulius medžius aplink namą, rodos, liepas, paskui stiprią saulės šviesą, kai kada pro atdarus langus besiveržiančią, gėlių darželį, takelį, o jus, mama, aiškiai atmenu tik vieną akimirksnį, kai mane vieną kartą vedė į tenykštę cerkvę Komunijos ir jūs pakylėjote mane priimti Švenčiausiąjį ir pabučiuoti taurę; tai buvo vasara, ir per visą kupolą, nuo vieno lango prie kito, perskrido balandis.*²²

Daktaras Dostojevskis kaip įmanydamas taupė savo atlyginimą ir nedarbo valandomis priiminėjo kitus pacientus. Kai Fiodorui buvo septyneri, jo tėvui už „ypač uolų darbą“ buvo įteiktas Šv. Onos ordinas, kuris Dostojevskiams oficialiai garantavo paveldimą dvarininko titulą, tegu ir paties žemiausio laipsnio. Jie pasisamdė darbuotojus — vežėją, virėją, tarnaitę ir auklę, gana aukštą ir tokią storą, kad moters pilvas beveik siekė josios kelius. Kartą auklė pratrūkusi kosėti pasakė, kad jai džiova; mintis, jog ji gali tiesiog sudžiūti, jaunajam Fiodorui pasirodė labai juokinga.

Išskyrus sekmadienius, kai Marija grodavo vaikams gitara, anks-tyvieji metai susiliejo į miglą. Jų gyvenimas Maskvoje ėjo laikrodžio ritmu. Kėlimasis šeštą, pamokos aštuntą, pietūs pirmą, dvi valandos tylos, kol tėvas snaudžia, o vienas iš mažųjų liepos šakele vaiko muses jam nuo veido. Vakarienė, malda, lova. Du vyresnieji berniukai ligoninės soduose kartais žaisdavo su ligonių ar darbuotojų vaikais, o Fiodoras imdavo kalbėtis su suaugusiaisiais, nors tai buvo draudžiama.*

Jei juos ir išleisdavo iš ligoninės teritorijos, tai tik trumpai pasivaikščioti ankstyvais vakarais tais retais atvejais, kai oras būdavo pakankamai švelnus. Bet dažniausiai jie spoksodavo pro langą į ser-

* Vėliau pasirodė įdomus nuogirdomis grįstas pasakojimas apie šį laikotarpį. Pasak sovietų mokslininko Sergejaus Belovo, Zinaida Trubeckaja XIX a. 8 deš. pabaigoje nugirdo Dostojevskį pasakojant, kaip jis žaisdavo su dailia devynerių metų mergaite, virėjo arba vežėjo dukterimi, kuri mėgo rodyti jam gėles. Kartą ją išprievartavo girtuoklis, ir ji mirtinai nukraujavo, daktarui Dostojevskiui nespėjus jos išgelbėti. *Vargas tam, kas nuskriaudė kūdikį!* („Broliai Karamazovai“, I t., p. 337)

gančius neturtingus žmones, kupranugario kailio spalvos chalatais slankiojančius po kiemą, arba prašydavo auklės paskaityti kokią pasaką. Užtamsintame kambaryje, kad netrukdytų tėvams, ji šnabždėdavo jiems pasakas iš „Tūkstančio ir vienos nakties“ arba „Mėlynbarzdį“. Fiodoras buvo susižavėjęs. *Aš pradėjau godžiai skaityti, ir netrukus skaitymas mane visiškai pavergė. Visi naujieji mano troškimai, visi pastarojo meto siekiai, visi dar neaiškūs mano paaugliško amžiaus polėkiai staiga ilgam nukrypo į kitą, netikėtai atsiradusią išeitį. Netrukus mano širdis ir galva buvo taip pakerėtos, netrukus mano fantazija taip plačiai išsikerojo, kad aš tarytum užmiršau visą lig šiol mane supusį pasaulį.*²³ Jis skaitė viską, kas tik pakliūdavo į rankas: iš pradžių tai buvo pasakojimų iš Senojo ir Naujojo Testamentų rinkinys; vėliau — Charlesas Dickensas ir Nikolajus Gogolis. Fiodoras labiausiai mėgo tuometį poetą Aleksandrą Puškiną — vis iš naujo skaitydavo jo eilėraščius, kartu su Michailu gilindavosi į juos ir mintinai išmokdavo ištisas poemų dalis.

Dabar, kai daktaras Dostojevskis įgijo dvarininko titulą, jam buvo leidžiama turėti žemės, tad šeima pasiėmė nemenką paskolą, kad galėtų įsigyti nedidelį dvarą Darovoje, esantį per vienos dienos kelio atstumą nuo Maskvos, kartu su gretimu Čeremošnios kaimeliu. Dvarui priklausė tik šimtas sielų,* o žemė nebuvo itin derlinga, tad daugybę metų valstiečiams vos pakakdavo nuimamo derliaus, kad galėtų išmaitinti gyvulius, tačiau mažam berniukui, kurio visą pasaulį sudarė aptverta miesto teritorija su ligotais neturtingais žmonėmis, Darovoje buvo tikras rojus. Kai Fiodorui suėjo devyneri, kiekvieną pavasarį Fiodoro mama, broliai ir seserys susikimšdavo į vežimą, jis atsisėdavo į vežėjo vietą, ir jie, palikę daktarą Dostojevskį mieste, išvykdavo į kaimo ramybę ir saugumą, kur valstiečių prižiūrimi vaikai galėdavo visą dieną lakstyti ir žaisti. Vienas iš tokių žaidimų buvo

* Tuo metu dvarų dydis buvo matuojamas pagal vyrų baudžiauninkų, susaistytų nuosavybę, arba „sielų“, skaičių.

„arklių lenktynės“, kuomet jaunieji namų šeimininkai suburdavo valstiečių vaikų komandas, rengdavo šių „arkliukų“ lenktynes kelyje ir maitindavo juos likučiais nuo savo stalo. Vakarais, židinyje traškant drėgnoms malkoms, Dostojevskių vaikai padėdavo aižyti žirnius, o prieš miegą Fiodoras parašydavo raštelį su mandagiu prašymu, kad jei kartais naktį numirtų, jie palauktų kelias dienas ir tik tada palaidotų, nes netikėtai jis dar gali atsikelti.²⁴ *Viskas, viskas taip aiškiai grįžta. Galiu apsiverkti vos prisiminęs.*

Namas stovėjo ant kalvos, ir Marija pasirūpino, kad jos papėdėje, šalia liepų ir beržų giraitės, būtų iškasta didelė kūdra. Nuo tos pirmosios vasaros Fiodoras čia praleido tiek daug laiko, kad imta ją vadinti Fedios giraite. *Gaivu! Vėsu! Paežerės pirkiose žiburėliai ima spingsėti, kaimenę pargena. Dangus toksai šaltas, mėlynas, o pakraščiuose raudonais, ugniniais dryžiais nuspalvintas.*²⁵ Nebuvo nieko, ką jis mylėtų labiau už šią vietą, pilną grybų ir laukinių uogų, vabalų, ežių ir voverių, drėgnos medienos kvapo. Čia beveik nebūdavo nė garso, kas net menkiausiam bruzdesiui suteikdavo epinių proporcijų, kad ir kas tai būtų — išgąsdinto paukščio sparnų plazdėjimas, vėjyje į kaimyną besitrinantis meldas ar kūdros paviršiuje besimaitinanti žuvis. Kita vandens telkinio pusė kartkartėmis apsitraukdavo plonu miglos šydu, sulygindama formas, ir medžiai kūdros gilumoje stoviniudavo lyg beformiai milžinai. Tačiau rojaus esmė ir yra prarastumas, ir šis prisiminimas — apie saugumą, užtikrintumą, tyrinėjimą, žaidimus, mylinčią mamą — buvo dar saldesnis dėl jo trumpalaikiškumo.

Vieną sausą, šviesią ir vėjuotą tos pirmosios vasaros pabaigos dieną Fiodoro ramybę pertraukė riksmas:

— Vilkas bėga!

Persigandęs devynmetis išdūmė į laukymę pas vienintelį suaugusįjį, kurį rado, baudžiauninką Marką Jefremovą, per trisdešimtį žingsnių nuo jo arusį lauką. Fiodoras įsikabino jam į rankovę ir gaudydamas kvapą papasakojo apie vilką. Valstietis apžvelgė lauką ir mišką, o tada atlaidžiai nusišypsojo Fiodorui.

— Ką tu, ką tu, koks vilkas, pasivaideno, mat! Iš kur čia bus vilkas! — drąsindamas murmėjo jis.²⁶

Vargšas Fiodoras buvo mirtinai išbalęs ir visas tirtėjo iš baimės. Valstietis ištiesė ranką ir paglostė jam skruostą. Nors augalotas penkiasdešimtmetis vyras su it sniego nubalinta žilstančia barzda, švelnus tarsį motina. Fiodorui pasidingojo, kad jam tikriausiai vaidenasi, net jei ir negali atsikratyti palikto išpūdžio. Valstietis peržegnojo Fiodorą, tada pats persižegnojo ir padrašinamai linksėdamas galva stebėjo, kaip Fiodoras žingsniuoja atgal į namus, kol galiausiai jo nebesimatė. *Jeigu aš būčiau buvęs jo sūnus, jis nebūtų galėjęs pažvelgti į mane tyresne meile spindinčiomis akimis, o kas jį vertė? Jis buvo mūsų baudžiauninkas, o aš, šiaip ar taip, ponaičiukas.*²⁷

Tai buvo paskutinis kartas, kai Fiodoras dvarą matė dar sveiką. 1832 m. Velykų savaitės trečią dieną šeima sėdėjo prie stalo Maskvoje ir gėrė arbatą, kai staiga įsiveržė vienas iš Darovoje valstiečių.

— Kažkas atsitiko? — paklausė daktaras Dostojevskis. — Kas vyksta?²⁸

— Dvaras sudegė.

Ruošdamasis šventėms, Didįjį Penktadienį baudžiauninkas Archipas Saveljevas nusprendė iškepti kiaulę. Tačiau diena buvo vėjuota, ir liepsna persimetė į jo trobą, įsisuko į šiaudus, o iš ten išplito ir po visą dvarą.

Kai jie nuvyko įvertinti žalos, krito didelės šlapios snaigės ir tirpo iškart vos palietusios žemę. Trobos buvo virtusios pajuodusiais karakais, o pusė jų taip sudegusios, kad stirksėjo tik atraminės sijos. *O įvažiavę į kaimą mato išsirikiavusias prie kelio moteris, daug moterų, visą eilę, visos liesos, susibaigusios, jų veidai kažkokie rusvi. Ypač viena iš krašto, tokia prakaulė, aukšto ūgio, jai, regis, koks keturiasdešimt metų, o gal tik dvidešimt, veidas pailgas, liesas, o jai ant rankų verkia kūdikėlis, ir jos krūtys, matyt, tokios išsekusios, ir jose nė lašo pieno. Ir verkia, verkia kūdikis ir rankutes tiesia, nuogas nuogas, sugniaužtais kumšteliais, kažkaip visai pamėlynavusiais nuo šalčio.*²⁹

Tiek gydytojas, tiek jo žmona laikė tai Dievo bausme. Marija kiekvienam valstiečiui davė po 50 rublių, dar labiau nugramzdindama šeimą į skolas.* Jiems sunkiai sekėsi viską atstatyti. Tvirtas ir klėtis buvo sudegę iki pamatų, tad grūdų nepakako net sėjai. Po gaisro užėjusiais nederlingais metais valstiečiams tekdavo imti šiaudus nuo savo stogų, kad galėtų išmaitinti badaujančius gyvulius. Daktaro Dostojevskio nuotaika apsiblausė. Jis garsiai reikšdavo nerimą dėl palykusio Fiodoro būdo ir sakydavo, kad jei nepasisaugos, galiausiai jam teks užsimaukšlinti raudoną Sibiro katorgininko kepurę. Gydytojas buvo itin griežtas dviem vyriausiems savo berniukams, kurie tuo metu lankė internatinę mokyklą ir ruošėsi būsimei karo inžinierių karjerai. *Kiekvieną dieną jis darėsi vis niūresnis, labiau nepatenkintas, piktesnis; jo būdas visiškai pagedo.*³⁰ Savaitgaliais, jiems grįžus iš internato, tėvas pastatydavo sūnus prie stalo ir liepdavo asmenuoti lotyniškus veiksmažodžius, ir jei kuris padarydavo bent menkiausią klaidą, daktaras Dostojevskis sprogdavo iš pykčio. *Aš negalėjau susitaikyti su mintimi, kad vienas iš tų, kuriuos aš taip norėjau mylėti, mane glamonėja ir myli ir kad pas kitą aš nedrįstu ir bijau eiti.*³¹ Berniukams nebuvo leidžiama niekur eiti vieniems, draudžiama atsivesti draugų į namus, neduodama kišenpinigių.

Gydytojo pyktis ir nepasitikėjimas persmelkė namų ūkį. *Aš būdavo, pareinu iš pensiono — visų tokie liūdni veidai, motutė patylomis verkia, tėtušis pyksta.*³² Gydytojas piktaai skųsdavosi žmonai, kad Darovoje dvaras prastai valdomas, kad jį patį atsisako oficialiai pripažinti, kad jis švaisto tiek daug pinigų berniukų mokslams, kad valstiečiai nusipelno būti išplakti. Sužinojęs apie Marijos brolio romaną su viena iš jų tarnaičių, jis trenkė svainiui per veidą ir niekada

* Tuo metu už maždaug 450 rublių galėdavai metams išsinuomoti brangų butą Sankt Peterburge, o rublį sudaro 100 kapeikų. XIX a. antroje pusėje kvalifikuoti meistrai vidutiniškai uždirbdavo po 117 kapeikų per dieną, nekvalifikuoti darbininkai — po 71 kapeiką per dieną, o žemdirbiai — po 30 kapeikų per dieną. Žr. „Wages and prices in Imperial Russia“, *The Russian Review*, 69:1 (2010, sausis), p. 47–72.

daugiau nebeleido įkelti kojos į jų namus. *Kaip galima buvo kankinti vargšę motutę? Žiūrint į ją, būdavo, širdis plyšta: jos skruostai įdubo, akys įkrito.*³³

Marija vis labiau lyso, kankinama skausmingo kosulio ir žūtbut bandydama atsikosėti. Netrukus paaiškėjo, kad ji serga tuberkulioze — lėtai progresuojančia, bet nepagydoma liga. * 1836 m. pabaigoje Marija trumpai apsikirpo plaukus, o jos oda išblyško. Ji nuolat gaudydavo kvapą. *Jos skruostus buvo išmušusios bloga lemiančios raudonos dėmės; jos lūpos virpėjo ir nuo vidinio karščio buvo sukepusios.*³⁴ Fiodoras ir kiti vaikai palaikydavo mamai draugiją deklamuodami mėgstamiausius jos eilėraščius, bandydami ją pralinksminti.

Marija buvo izoliuota savo kambaryje, ir netrukus nebeliko jokios vilties, kad ji pasveiks. Gydytojas, lankęs kasdien, liovėsi ją gydyti. Marija paprašė atnešti jai ikoną ir palaimino visą verkiančią šeimą. *Aš grįžau pas mamytę, atsiguliau šalia jos, apsikabinau ją ir nieko nepasakiau... Mamytė taip pat apsikabino mane ir nieko neklausinėjo... Aš žiūriu į ją, o ji jau tarsi manęs ir nebemato, tiktai rankose stipriai laiko mano ranką. Aš pamažu ištraukiau ranką.*³⁵ Ji mirė 1837 m. vasario 27 dieną, septintą valandą ryto, eidama trisdešimt aštuntuosius metus. *Aš užsimerkiau ir pamačiau jos veidą virpančiomis lūpomis, kai ji žegnojosi atsigręžusi į cerkvę, paskui mane žegnojo.*³⁶

Daktaras Dostojevskis kankinosi dėl Marijos mirties. Jis užsidarė savo kambaryje, garsiai kalbėjo su mirusia žmona, trankė galvą į sieną ir dejavo. Tik alkoholis laikinai apmalšino jo neviltį. Kadangi nebuvo iš žmonių, linkusių į literatūrinės įmantrybes, jis pavedė Michailui ir Fiodorui rasti epitafiją jų motinos antkapiiui. Jie išrinko poeto Nikolajaus Karamzino eilutę: „Ilsėkitės čia, o dulkės mylimos, ligi džiaugsmingos ausros.“³⁷ Jiems sielvartaujant, Maskvą pasiekė ži-

* Dėl oraus progresavimo tempo ir gražaus jos teikiamo blyškumo tuberkuliozė tapo mėgstamiausiu romantikų *coup de grâce*. Lordas Byronas yra pasakęs: „Man patiktų mirti nuo džiovos.“ Vėliau jis mirė nuo karštligės, kurią dar labiau paūmino gydytojai, kai nepaisydami jo prašymų primygtinai reikalavo nuleisti kraują naudodamiesi nesteriliais instrumentais.

nia, kad Aleksandras Puškinas, tuo metu jau pripažintas kaip geriausias Rusijos poetas, buvo nušautas per dvikovą, taigi išsyk po Marijos mirties gedėjo visa tauta.

*Nesužinosi, mama, niekad, kaip aš tave tada mylėjau! Mamyte, kur tu dabar? Ar tu mane girdi? Mama, mama, o ar atsimeni balandėlį cerkvėje?..*³⁸

Fiodorui ir jo vyresniajam broliui Maskvoje neliko nė vieno iš artimųjų. Du iš jaunesniųjų brolių ir seserų buvo išsiųsti gyventi su dėde ir teta, o iš vyresnių berniukų tikėtasi, kad jie išvyks į karo akademiją studijuoti inžinerijos ir netrukus galės papildyti menkas šeimos pajamas. Taip, praėjus kiek daugiau nei mėnesiui po motinos mirties, penkiolikmetis Fiodoras susikrovė daiktus, ir jie išsiruošė 700 varstų* kelionėn į Sankt Peterburgą. *Paskutinį kartą apsižvalgiau, mintimis atsisveikindamas su savo praeitimi, o širdis gaudinosi, liūdnei nujausdama tą visą nežinomą ateitį, galbūt žiaurią, priešišką, kuri laukia manęs naujajame kelyje.*³⁹

Tą gegužę oras buvo šiltas. Visi trys keliavo neskubėdami, nekeisdami arklių, ir kiekvienoje pastotėje praleisdavo po dvi tris valandas. *Prisimenu, kaip galiausiai pavargome nuo kelionės, mat ši užsitęsė beveik iki savaitės. Mudu su broliu troškome pradėti naują gyvenimą ir buvome linkę svajoti apie „grožį ir didybę“ (tuomet ši frazė buvo nauja ir tariama be ironijos). Mes buvome sutarę, kad kai atvyksime į Sankt Peterburgą, pirmoji mūsų stotelė bus Puškino dvikovos vieta, ir ant Mojkos kranto stovinčiame name dairysimės jo buto.*⁴⁰

Vieną popietę, norėdami pailsinti arklius, jie sustojo Tverės pašto stotyje. Fiodorui sėdint stoties pastato užėjo ir spoksant pro langą,

* Varstas — 1,066 km.

sustojo trikinė* ir iš jos išsoko valdžios pasiuntinys. Jis buvo aukštas ir stuomeningas, rausvai violetiniu veidu. Įlėkęs į stotį išmaukė stiklinę degtinės, kol jaunas vadeliotojas, užsimetęs paltą ant rankos, sėdo į kitą vežimą su pailsėjusiais arkliais. Šiam tai padarius, pasiuntinys nusukubėjo laiptais žemyn, išsoko į vežimą ir ėmė talžyti vežėjui sprandą. Apstulbęs vežėjas savo ruožtu iš visų jėgų puolė pliekti varantį arkli. Arkliai pajudėjo, tačiau tai niekaip nenuramino pasiuntinio: jis vis užsimodavo siaubingu savo kumščiu ir iš visų jėgų talžė vežėjui sprandą, o vežėjas savo ruožtu vos išsilaikydamas pliekė arklius. Galiausiai jie pranyko tolumoje. Valdžia muša savo pavaldinius taip, kaip pavaldiniai muša gyvulius. *Ši koki scena įsirežė man į atmintį kaip priežastis ir pasekmės simbolis. Kiekvienas gyvuliui tekęs smūgis buvo tiesioginis kiekvieno žmogui kliuvusio smūgio rezultatas. Jei kada nors įkurčiau filantropinę draugiją, šio pasiuntinio trikinę paversčiau draugijos antspaudu kaip simbolį ir perspėjimą.*⁴¹

Netrukus jie atvyko į Sankt Peterburgą. Jo centre buvo Rūmų aikštė, caro Nikolajaus I rezidencija, iš kurios galia ir įtaka vilnijo koncentriškai. Ten, pačioje miesto širdyje, buvo trys imperinės Rusijos galios centrai: Admiralitetas, Žiemos rūmai ir didžiulė katedra, kuri dar tebebuvo statoma. Aikštės viduryje stovėjo kolona, laikanti caro Aleksandro I skulptūrą, 600 tonų monolitą, pastatytą minint pergalę prieš Napoleoną. Netoliese stovėjo bronzinė raito miesto bendravardžio, Petro Didžiojo, skulptūra, pagal garsią pasakojamąją Puškino poemą praminta „Bronziniu raiteliu“. Kad neliktų jokių abejonių, jog skulptūra simbolizuoja Rusijos imperijos didybę, užkelta ant granito pjedestalo, vadinamo Perkūno akmeniu — didžiausio istorijoje žmonių perkelta vientiso akmens luito, sveriančio

* Rusiškas vežimas tradiciškai būdavo kinkomas trimis žirgais vienoje linijoje. Jie buvo varomi taip, kad vidurinisis bėgtų risčia, o du šoniniai lengvai šuoliuotų, neva tam, kad neprisleistų vilkų, ir galėdavo išsvystyti 48 km/h greitį. Rusiškas rimbas (*nagaika, нагайка*), stora odinė pynė, kurios gale būdavo odinis ar net metalinis rutuliukas, irgi pasitarnaudavo kaip apsaugos priemonė nuo vilkų.

gerokai per tūkstantį tonų, kurių 400 vyrų per devynis mėnesius nutempė šešis varstus.

Jei Rūmų aikštė buvo miesto širdis, tuomet krauju ją aprūpinanti pagrindinė arterija buvo Nevos prospektas, einantis į pietryčius link Aleksandro Neviškio vienuolyno. Būtent čia aukštuomenės nariai po pietų išeidavo pasivaikščioti — karininkai stumdydavosi su literatais, parduotuvių savininkais ir nesuskaičiuojama daugybe žaliomis uniformomis vilkinčių valstybės tarnautojų. Nevos prospekto gale telkėsi žavūs europietiški malonumai — *parfumeries, Buchhändlerin* ir *barbieri*, besigrumiantys su kirilica užrašytais ženklais. Rytais gatvę užtvindydavo ką tik iškeptos duonos kvapas, o skarmaluotos senutės išeidavo prašyti išmaldos; tačiau prospektas išlikdavo ramus iki vidurdienio, kuomet į jį pasipylusios auklėtojos ir gubernantės taisydavo savo auklėtinių laikyseną. Nuo antros valandos prospektas sušvisdavo visomis spalvomis — klerkai baigdavo tvarkyti savo reikalus, po jį vaikštinėdavo susikibusios už parankių poros, moterys puošniausiomis suknelėmis ir vyrai įmantriais ūsais, ir kai kurie stabtelėdavo išgerti arbatos ar paskaityti laikraščių. Kuo toliau nuklysdavai nuo rūmų, tuo labiau griuvo civilizacijos regimybė, kol galiausiai atsidurdavai tarp mažų trobelių ir dirbtuvių, sandėlių ir lūšnų. Nakties gūdumoje praeiviai galėdavo išvysti neįprastą vaizdą, kaip šilkinėmis suknelėmis ir juvelyriniais dirbiniais pasipuošusias prostitutes su plunksnomis skrybėlaitėse policininkų būrys verčia šluoti šaligatvius.

Didysis literatūros kritikas Visarionas Belinskis yra pastebėjęs, kad dvaras yra miestas mieste, valstybė valstybėje. Tačiau tuo metu, kai atvyko Fiodoras, jau buvo ir kitų įtakos raibulių iš kitų miesto dalių: literatūrinių būrelių, besitelkiančių aplink tokius žmones kaip Belinskis ir aptarinėjančių tokias idėjas, kokių niekada nebūtų galima spausdinti. *Iš tikrųjų plačiai žinomas faktas, kad visas Peterburgas yra ne kas kita, kaip daugybės nedidelių „būrelių“ rinkinys, kurių kiekvienas turi savo konstituciją, įstatymus, logiką ir orakulą. Tai kyla iš mūsų tautos, kuri kiek drovisi bendruomeninio gyvenimo ir verčiau renkasi likti namie,*

*charakterio.*⁴² Tačiau praeis dar nemažai metų iki išpūdingo Fiodoro išitraukimo į Belinskio būrelį ir tokio pat spartaus pastarojo malonės netekimo.

Caro įsakymu įkurtas Sankt Peterburgas buvo sueuropintas ir neįprastai dirbtinis miestas, niekuo nepanašus į slavišką Maskvą, kurią pažinojo Fiodoras. *Tai — atsajausias ir specialiai sugalvotas žemės rutulio miestas.*⁴³ Ir toks naujas, kad vietomis tebestatomas; jam atvykus, čia buvo baigiamas tiesti pirmasis Rusijos geležinkelis nuo Semionovsko aikštės iki užmiestyje esančio Carskoje Selo. Tai buvo neįtikėtinaai geras laikas statybų studijoms, kadangi miestas visapusiškai keitėsi, įgyvendindamas vienus iš ambicingiausių architektūrinių projektų pasaulyje. Po didelio gaisro neseniai atstatyti Žiemos rūmai turėjo 1057 kambarius, 117 laiptinių, 1945 langus ir 1786 duris. *Nežinau, ar esu teisus, bet Peterburgą visada įsivaizduodavau kaip išlepusį labai garbaus tėvo, praėjusiam amžiui priklausančio žmogaus jaunėlių sūnų. Jo sūnus paragauja prabangaus gyvenimo, įgauna europietiško puikavimosi ir užsiaugina ūsus.* Tėtis yra pasibaisėjęs ir žino tik apie ūsus ir apie tai, kaip lengvabūdiškai jo sūnus naudojasi pinigais iš talpios tėvo kišenės, ir taip pat pastebi, kad jo sūnus yra kiek laisvamaniš ir egoistas. Tačiau jo sūnus nori gyventi ir taip skuba, kad negali atsistebėti, iš kur jis semia visą savo energiją.*⁴⁴

Michailui nebuvo leista įstoti į garsiąją Inžinerijos akademiją Michailo pilyje, nes vaikas sirgo tuberkulioze, todėl jis išvyko į mažiau išrankią akademiją Revelyje.** Fiodoras, nors užkimęs dėl plaučių infekcijos, kurią pasigavo dar prieš išvykdamas, pripažintas sveiku ir įstojo Sankt Peterburge. Jis negavo stipendijos, kuri padengtų mokesčių už mokslą, kaip tikėjosi jo tėvas, — norint gauti vieną iš jų, reikėdavo duoti didelius kyšius.

Nors ir buvo pabrėžiamas akademinis jos pranašumas, Akademija visais atžvilgiais vis tiek funkcionavo kaip karo mokykla. Be paskai-

* Fiodorui ūsai dar nežėlė.

** Dabar Talinas.

tų, studentai dar mokėsi fechtavimosi, šokių, dainavimo ir, be abejo, nesibaigiančio marširavimo. Fiodoras stengėsi studijuoti dėl tėvo, bet laisvalaikiu skaitė Hoffmanną, Scottą, De Quincey, Schillerį, Hugo, Balzacą ir Puškiną (Puškiną — visada). Kai pasirodė naujas George Sand romanai, jis visą naktį sėdėjo ir skaitė jį, apimtas karštligiško susijaudinimo.

Būdamas iš esmės poetas, vilkintis inžinieriaus drabužiais, Fiodoras vis dėlto suprato, ką jo bendraamžiams reiškia išvaizda ir kaip atidžiai bus į ją žiūrima. Tuo metu jis beveik nelaikytas ponu. *Bet ką kiti pasakys? Mano priešai, tie pikti liežuviai — ką jie ims kalbėti, kai be apsiausto išeisiu? Juk dėl žmonių ir su apsiaustu vaikštai, na, ir batais rasi tik dėl jų avi. Batai tokiu atveju reikalingi garbei bei geram vardui palaikyti; su kiaurais batais vaikstant ir viena, ir kita dingsta.*⁴⁵ Jis jautė paranojišką baimę, būdingą ambicingam žemesnės vidutinės klasės nariui, desperatiškai trokštančiam prasimušti į aukštuomenę: neabejojo, kad bus atstumtas pagal kažkokį nematomą kodeksą. Jis pamėgo pirkti arbatą, kuria papildė savo rytinį bei vakarinį maisto davinį, ir dažnai rašydavo tėvui prašydamas pinigų.

Suzinojęs, kad Fiodoras neišlaikė pirmųjų studijų metų egzaminų (mat buvo atžarus savo matematikos mokytojui), daktaras Dostojevskis patyrė mikroinsultą. Į vieną iš savo laiškų, kuriame prašė pinigų, po kelių mėnesių Fiodoras sulaukė piktos tėvo reakcijos ir komentaro apie padėtį Darovoje: „Nuo pat pavasario pradžios nesulaukiame nė lašelio vandens, net rasos. Viską sunaikino karštis ir siaubingas vėjas. Gresia ne tik bankrotas, bet ir visiškas badas. Ar po to tikrai dar gali niurzgėti, kad tėvas nesiunčia tau pinigų?“⁴⁶ Į voką buvo įdėti prašytieji pinigai. Tai buvo paskutinis laiškas, gautas iš tėvo. Po savaitės jis pasimirė.

*Kaimiečiai rado jį rytą griovyje.*⁴⁷ Tarp šeimos narių sklido niūkūs gandai apie įvykius Darovoje. Prieš mirtį tėvas dar labiau girtuokliavo, o jis buvo linkęs į pykčio priepuolius ir barbarišką valstiečių plikimą. Valstiečių duktė Akulina buvo paimta į pagrindinį namą dešim-

ties ar vienuolikos, o sulaukusi vos keturiolikos jau asistavo daktarui Dostojevskiui vykdant medicininę praktiką. Negana to, gydytojas buvo pavertęs savo meiluže šešiolikmetę kambarinę Katią, ši pagimdžiusi kūdikį, bet šis mirė lopšyje.⁴⁸ Nors mintis atrodė makabriška, galėjai patikėti, kad gydytoją nužudė jo valstiečiai. Butelis degtinės gerklėn ir skuduras burnon. Negyvas kūnas dvi dienas pragulėjo laukuose. *Iš pirmo žvilgsnio jo įrodinėjimais pasirodė rimti.*⁴⁹ Vis dėlto tai niekada nebuvo įrodyta — tai niekaip negalėjo būti įrodyta. Bet jei ir nebuvo nužudytas, galėjo mirti nuo įtampos, nuo gėrimo siekiant nusikratyti įtampos, nuo darbo siekiant išvengti šeimos žlugimo, nuo darbo siekiant Fiodoro, kaip inžinieriaus, ateities, dėl kurios pats Fiodoras nesistengė. Nors Fiodoras savo kaltės niekada aiškiai nepripažino, bet kai kūrė naują gyvenimą Sankt Peterburge, toli nuo tėvo svajonių nuodėgulių, jo sąmonėje formavosi pirmasis iš didžiųjų rašytojo archetipų: girtuoklis, pasileidėlis, mirties paženklintas žmogus.

*Prisipažįstu, kad Peterburgas, nežinau kodėl, man visuomet buvo paslaptis. Nuo pat vaikystės, vos nepaliktas ir nepamestas Peterburge, kažkodėl visada bijodavau jo.*⁵⁰ Dabar tapęs našlaičiu, mylimam broliui Michailui esant už 350 varstų Revelyje, didžiąją savo laisvalaikio dalį Fiodoras praleisdavo mintydamas lovoje arba vaikščiodamas vienas po plačias ir lygias gatves, dairydamasis po miestą, tarsi norėdamas įminti jo paslaptis. Tai niekada neatrodė įpareigojamai, išskyrus vieną itin šaltą sausio vakarą netrukus po tėvo mirties. Fiodorui kertant Nevą, būta ypatingos akimirkos, kai jis suvokė visa tai nepaprastai aiškiai. Tai įvyko kaip tik tada, kai horizonte išdilo paskutinis saulėlydžio spindulys ir virš miesto paraudo dangus. Sustingusiu sniegu patvinusios Nevos didingose platybėse žėrėjo šalnos adatėlės. Iš žingsniuojančių pro šalį arklių šnervių virto ir čia pat stingo garai, tuo tarpu milžiniškos karštų dūmų kolonos kilo nuo stogų, verždamosi aukštyn, pindamosi tarpusavyje ir sudarydamos įspūdi, tarsi ore virš senojo miesto kurtūsi ištisas naujas miestas. Tą akimirką atrodė, kad visas pasaulis, tikrasis pasaulis žemėje su savo gyventojais, stipriais ir

silpnais, jų vargingomis trobelėmis ir paauksuotais dvarais, tėra fantastinė vizija, sapnas, kuris vieną dieną kaip tie garai pakils į dangų ir pranyks. *Aš sudrebėjau, ir tą akimirką mano širdį tarsi užliejo šiltas kraujo pliūpsnis, apėmė galingas, nepažįstamas jausmas. Atrodė, tą akimirką supratau kažką, kas iki tol tik miglotai kirbėjo manyje ir dar tik turėjo būti suprasta; atrodė, kad priešais mano akis atsivėrė kažkas nauja, visiškai naujas pasaulis, man nepažįstamas ir žinomas tik iš neaiškių gandų bei paslaptinių ženklų. Tikiu, kad būtent tą akimirką prasidėjo mano gyvenimas.*⁵¹

Baigęs studijas ir gavęs leidimą savarankiškai gyventi, Fiodoras įsidarbino braižybos skyriuje, kur dirbo prie projekcinės geometrijos ir kartografijos. *Su niekuo nesusidraugavau ir tikrai vengiau kalbėtis, įsirausęs į mažą savo urvelį. Kiekvieną kartą, atėjęs į tarnybą, baisiausiai stengdavausi laikytis kaip galima labiau nepriklausomai, kad manęs neįtartų niekšingumu, o veidui suteikti kuo tauresnę išraišką.*⁵² *Vos baigęs darbą bėgdavau namo į savo palėpę, apsvilkdavau apdriskusį savo chalata, vartydavau savo Šilerį ir imdavau svajoti, kęsti už malonumą svaigesnes kancias bei mylėti.*⁵³

Fiodoras įsikurdavo įvairiuose kambariuose, tai geresniuose, tai prastesniuose. Nors ir gaudavo atlyginimą, regis, pinigai šalinosi Fiodoro. Jis neįpirkdavo tikros kavos, tad vietoj jos gėrė šleikštų miežinį mišinį. Vis dėlto jam pakakdavo pinigų užsiregistruoti į mokamą biblioteką Smirdino knygyne, jei nepirkdavo batų (arba pavykdavo skyles užmaskuoti rašalu). Dažnai jam visiškai baigdavosi pinigai ir tekdavo misti vien duona ir pienu, kuriuos nusipirkdavo iš pardavėjo į skolą. Retkarčiais parašydavo jaunesniajam broliui Andrejui ir paprašydavo kelių rublių malkoms.

Viename bute gyveno senukas neįprasta Žinduolio pravarde, jo žmona buvo džiovininkė. Žinduolio batai buvo nunešioti, o penki jo

vaikai neretai badaudavo. Ten gyveno ir jauna moteris, Nadia, kuriai Fiodoras skaitydavo romanus. *Dar ir dabar negaliu sulaikyti jaudulio, prisiminęs tuos vakarus.* Mainais už skaitymą ji adydavo senas jo kojines ir krakmolydavo dvejus antkrūtinius. Kartais, sutikus ją ant nešvarių laiptų, po kojomis lyg žvyru trąskant kiaušinių lukštams, ji parausdavo. Irgi buvo svajotoja, graži, miela ir švelni. Bet turėjo sužadėtinį.

Galiausiai įsikraustė ir jis — niekingas tarnautojas, dėvintis palatą katės kailio apykakle, kuri, kaip jis tikriausiai vylėsi, bus palaikyta kiaunena. Jam buvo maždaug keturiasdešimt penkeri, ant nosies jis turėjo karpą. O tada juodu išsikraustė. *Pamenu, kaip su ja atsisveikinau. Pirmąsyk gyvenime pabučiavau jos dailią ranką. Ji pabučiavo mane į kaktą ir taip keistai, taip neįprastai nusišypsojo, kad mano širdyje paliko nagų žymę visam likusiam gyvenimui. Ir ėmė juoktis — kodėl? Visa tai skausmingai įsirėžė mano atmintin.*

Fiodoras bandė rasti paguodą literatūroje. Sumanė imtis pjesių rašymo. Vieną jų, pavadintą „Žydas Jankelis“, pradėjo rašyti ir netrukus metė. Mėgino versti George Sand ir Balzacą. Akademijoje susipažino su keliais kitais studentais, kurie domėjosi literatūra, ir kartais jie susitikdavo padiskutuoti apie Gogolį arba pažaisti kortomis. *Namie aš, pirmiausia, daugiausia skaitydavau. Norėdavosi išoriniais įspūdžiais užgožti visa tai, kas be paliovos manyje tvenkėsi. Skaitymas, žinoma, labai padėdavo, bet kartais siaubingai įgrisdavo. Vis dėlto norėdavosi judėti. Ištvirkaudavau aš vienišas, naktimis, slapčia, bailiai, šlykščiai, jausdamas gėdą, kuri nepalikdavo manęs pačiomis šlykščiausiomis valandėlėmis.**

Kartais Fiodoras parašydavo ir savo turtingai tetai prašydamas pinigų. Galų gale jam pavyko išmaldauti 1000 rublių ir, jausdamasis

* „Užrašai iš pogrindžio“, p. 303–304. Laiške Michailui (1841 m. gruodžio 22 d.) Dostojevskis skundžiasi, kad pas jį apsistojęs jaunesnysis jų brolis Andrejus: „Neįmanoma nei dirbti, nei smagintis — juk supranti.“ Vėliau jis rašė Michailui, kad „Minos, Klaros, Marianos ir t. t. labai išgražėjo, bet baisiai daug kainuoja. O anądien Turgenevas ir Belinskis mane barė už amoralų gyvenimą.“ (1845 m. lapkričio 16 d.)

turtingas, vakare išėjo pasivaikščioti. Stabtelėjo Dominiko kavinėje pasižiūrėti biliardo žaidimo, ten kažkas pasisiūlė išmokyti žaisti domino. Žaidimas pasirodė viliojantis — sėkmės ir logikos mišinys. Turėjo užtrukti apie 25 partijas, kol galiausiai jis pralošė visus atsineštus pinigus ir parkėblino namo.

Pagaliau rado kreditorių, kuris sutiko iš anksto duoti jam pinigų, jei jis atiduosiąs būsimų keturių mėnesių savo atlyginimus — tą jis ir padarė. Finansinių reikalų nepataisė ir tai, kad Fiodoras mokėdavo žmonėms pinigus už jų gyvenimo istorijas: tarp šių pasakotojų buvo ir jo draugo gydytojo Riesenkampfo pacientų, ir pažįstamas jaunas vokiečių, šiaip jau puikus pasakorius, bet negailestingai jį melždavęs. Ką Fiodorui beliko daryti? Žinojo, kad jam lemta tapti rašytoju, tačiau kaip gali kalbėti pats, kol neišklausai kitų.

Nors jo finansinė ateitis anaipol nebuvo užtikrinta, Fiodoras atsidavė tam, kas buvo neišvengiama, ir padavė pareiškimą išeiti iš Braižybos skyriaus. *Išėjau iš darbo, nes turėjau išeiti. Nebegalėjau pakęsti tarnybos. Gyvenimas nykus, kai švaistai laiką.*⁵⁴ Drabužiams neturėjo nė kapeikos. Rašė giminaičiams ir siūlėsi už dar 1000 rublių išsižadėti savo dalies šeimos dvare, tačiau atrodė, kad jie nepatikėjo jo pažadu niekada nebeprašyti pinigų.

Jis apsigyveno kartu su Dmitrijumi Vasiljevičiumi Grigorovičiumi, paniurusiu jaunuoliu, kuris prancūzų kalbą mokėjo geriau nei rusų ir metais anksčiau už Fiodorą buvo įstojęs į Inžinerijos akademiją. Grigorovičius jau buvo paskelbęs porą trumpų gogoliškų apsakymų ir dirbo prie esė „Peterburgo rylininkai“. Fiodorui buvo svarbiausia jo turimi literatūriniai ryšiai. Du jaunuoliai dieną naktį skaitydavo, rašydavo ir kalbėdavosi apie literatūrą, pirmiausia apie Gogolį, kurio ką tik išleistos „Mirusios sielos“ jau buvo tapusios vienu garsiausių kūrinių, parašytų rusų kalba. *Skaičiau it pamišėlis, ir skaitymas keistai mane veikė. Dar sykį perskaičiau vieną knygą, kurią jau buvau skaitęs anksčiau, ir manyje tarsi ėmė kilti nauja jėga. Skverbiausi į viską, viską aiškiai supratau ir sėmiausi iš jos gebėjimo kurti.*⁵⁵ Jis įsivaizdavo veidus, visą minią

veidų, kurie nemato, kad jų galūnės parištos virvelėmis, ir nesupranta, kad už jų stovi besijuokiantis lėlininkas. Taip rašyti galėjo Gogolis, tačiau Fiodoras savo personažams norėjo suteikti daugiau orumo. Fiodoras įsivaizdavo du neturtingus kaimynus: seną titulinį patarėją, esantį žemiausių valstybės tarnautojų gretose, bet sąžiningą, dorą ir atsidavusį savo darbui, bei jauną, nusigyvenusią ir liūdną moterį. *Jų istorija sudaužė man širdį.*⁵⁶

Padavęs pareiškimą išeiti iš darbo, Fiodoras visą laiką praleido dirbdamas prie naujos savo istorijos, jo paties vertinimu — *gana originalus romano*,⁵⁷ kuris, jo manymu, bus maždaug tokios pat apimties, kaip Balzaco „Eugenija Grandė“. Jis visiškai įsipainiojo į savo veikėjų pasaulį ir nedarė nieko kito, tik rašė ir perrašinėjo. *Jeigu aš buvau laimingas kada nors, tai tada, kai dar nebuvo skaitęs ir niekam rodęs savo rankraščio: tomis ilgomis naktimis, kada puoselėjau entuziastingas viltis bei svajones ir aistringai mėgau savo darbą; kai aš buvau susigyvenęs su savo fantazija, su savo paties sukurtais asmenimis kaip su giminėmis, tarsi iš tiesų gyvenančiais: mylėjau juos, džiaugiausi ir liūdėjau su jais, o kai kada net ir verkdavau kuo nuoširdžiausiomis ašaromis dėl savo primityvaus herojaus.*⁵⁸

Rudenį Dostojevskis dar kartą perrašė „Vargo žmonių“ rankraštį ir baigė jį 1844 m. lapkritį. Gruodį jis nusprendė dar sykį peržiūrėti jį ir perrašyti, o vasarį ir vėl trumpino, šlifavo, interpoliavo ir trynė. *Dabar jis kone dvigubai geresnis. Bet aš jau baigiau; pasižadėjau daugiau nebeliesti jo. Pirmųjų knygų likimas visada yra vėl ir vėl būti taisomoms, be galo ir be krašto.*⁵⁹ Atėjo pavasaris, kai jis jau buvo patenkintas ja, garsiuųjų Sankt Peterburgo baltųjų naktų metas, kai dienos šviesa užsitęsia iki vakaro ir ima atrodyti, kad niekada nebebus tamsu. Ant stalo gulėjo pirmasis jo romanas — smulkia rašysena prirašyta stora užrašų knygutė.

Fiodoras norėjo nusiųsti jį į populiary ir radikalų žurnalą *Otečestvennye zapiski* („Отечественные записки“ — „Tėvynės užrašai“), kurio pagrindinis kritikas buvo Belinskis, tačiau žinojo, kad žurnalo kontoroje guli krūvos rankraščių, ir jie niekada neperskaitomi. *Kelerius metus su didžiuliu susidomėjimu skaičiau Belinskį, bet jis man atrodė griežtas ir grėsmingas, ir pamaniau: „Jis tik pasijuoktų iš mano „Vargo žmonių“. Tačiau tik retkarčiais.*⁶⁰ Apsvarstęs savo galimybes (pačiam išspausdinti ją, šokti į Nevą ir t. t.), jis nebežinojo, ką daryti. Tada vieną dieną apie rankraštį prasitarė Grigorovičiui, kuris užsiminė, kad jo draugas Nikolajus Nekrasovas leidžia naują žurnalą, ir paklausė, ar galėtų parodyti šiam jo rankraštį. Nekrasovui buvo tiek pat metų, kaip ir Fiodorui, bet jis jau buvo padaręs išpūdingą karjerą. Kai atsisakė stoti į kariuomenę, tėvas nutraukė su juo ryšius, ir jis daug metų gyveno didžiausiame skurde, bet užsitarnavo gerą reputaciją kaip poetas ir talentingas *Otečestvennye zapiski* kritikas. Nekrasovas bičiulivosi su pradedančiu apsakymų rašytoju Ivanu Turgenevu ir net pažinojo patį Belinskį.

Fiodoras išėjo su Grigorovičiumi įteikti Nekrasovui rankraščio, tačiau autorių paralyžiavo toks nervingumas, kad jis atsiprašė ir beveik iš karto išmovė pro duris. Paskui ilgai vaikščiojo po Sankt Peterburgą ir, dar nenorėdamas eiti namo, užsuko pas seną draugą iš Akademijos laikų. Juodu ilgai užsibuvo, kaip ir saulė, kuri artėjant naujai dienai nenoriai pasislėpė. *Kai grįžau namo, buvo jau ketvirta ryto, šviesu kaip dieną. Oras gražus ir šiltas, ir įėjęs į namus nesigulčiau į lovą, o sėdėjau ir žiūrėjau pro atdarą langą. Staiga suskambo skambutis, ir aš krūptelėjau.*⁶¹

Nekrasovas ir Grigorovičius įlėkė į Fiodoro kambarį ir džiūgdami, kone ašarodami, jį apkabino. Kol Fiodoras buvo išėjęs, jie nusinešė „Vargo žmones“ pas Nekrasovą į namus, ketindami perskaityti pirmus dešimt puslapių ir priimti sprendimą. Po dešimties puslapių sekė dar dešimt, ir taip visą naktį pakaitomis jie garsiai perskaitė visą rankraštį. Kai tiktai baigė, atėjo su juo pasimatyti.

Tada praleido su manimi maždaug pusvalandį, ir per tą laiką mes kalbėjomės apie dievažin kiek dalykų, nebaigus ištarti žodžio jau suvokdami kitu, dar tik omenyje turimų minčių prasmę, karštai kalbėdami apie poeziją, tiesą ir esamą padėtį — žinoma, ir apie Gogolį. Tačiau daugiausia kalbėjomės apie Belinskį.⁶²

„Šiandien ketinu nunešti tavo rankraščių Belinskiui, — triumfuodamas ir purtydamas Fiodorą už pečių tarė Nekrasovas. — Pažiūrėkime, kas bus. Koks tu nuostabus žmogus! Judu turite susitikti, jis šaunus vyrukas. O dabar turiu keliauti — eik į lovą, paskui ateik pas mane.“ Jie išėjo, bet, aišku, jis negalėjo užmigti.

Grižęs Nekrasovas pranešė džiugią žinią, kad ir Belinskiui patiko „Vargo žmonės“. Tai buvo beveik neįtikėtina — Fiodoras tikrąja to žodžio prasme pernakt tapo literatūrine sensacija. Nekrasovas pasiūlė eiti susitikti su Belinskiu, tačiau Fiodoras buvo toks susijaudinęs, kad atsisakė kelti koją iš namų. *Apskritai ligi šiol visą gyvenimą, visose savo svajonėse, kaip aš elgsiuosi su žmonėmis, — visados man išeidavo labai protingai; o vos tik pradėdavau veikti — visada labai kvailai.⁶³*

— Kas jam aš? — gūždamasis paklausė Fiodoras.⁶⁴ — Ką tenai veiksiu? Kas tarp mūsų bendra? Jis yra mokslininkas, žinomas rašytojas, garsus kritikas. O kas aš?

— Fiodorai Michailovičiaus! Koks kuklumas! Ir kam visa tai? Nejaugi aš neskaičiau „Vargo žmonių“? Nejaug Belinskis neskaitė tos knygos?

— Na, ir kas iš to? — tramdydamas šypsena, valiūkiškai paklausė Fiodoras. Paralyžiuojantis jo drovumas grūmėsi su jo tuštybe, kol galiausiai Nekrasovui pavyko išgrūsti jį pro duris.

Belinskis gyveno dideliame name ant Nevos prospekto ir Fontankos kanalo kampo, kur žmonės pardavinėjo obuolius ir meduolius. Šio namo kieme jis turėjo butą su langais į arklides. Prisiartinęs prie durų skambučio Fiodoras ėmė trauktis laiptais žemyn, ir Nekrasovas turėjo jį perspėti, kad labiau suerzins Belinskį savo neatvykimu, tad Fiodoras galiausiai sutiko grįžti į viršų ir prisistatyti.